

кажучи, не новим і таким, що не піддається сумнівам, адже ще у 2004 році наказом Мініюсту України № 43/5 «Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України» митне законодавство визнано такою галуззю. Як бачимо, те, у чому вчені (той же О.М. Козирін, позицію якого так палко підтримує автор) переконували громадськість ще на початку 90-х років минулого століття, значно пізніше визнається на законодавчому рівні. Це означає лише одне: наука йде на кілька кроків попереду законодавства та практики, а Ю. Оніщик — на стільки ж кроків позаду. Якщо автор з таким запізненням усвідомив аксіому існування митного законодавства, то не дивно, що митне право стане для нього галуззю права не раніше, ніж років через двадцять. Тому не бачимо сенсу доводити очевидне — всьому свій час.

А поки що пропонуємо Ю. Оніщику, який, як виявилось, все своє наукове життя займався проблемами фінансового права, і лише рік позиціонує себе фахівцем з митного права, ознайомитися з основними працями знаних науковців, які вже більше десяти років досліджують проблеми митного права та митної справи України.



УДК 342.951

**А.В. Мазур**, к.ю.н., доцент кафедри адміністративного та митного права АМСУ;

**Д.В. Приймаченко**, д.ю.н., професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності ОВС ДДУВС

## **МІСЦЕ МИТНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВА: ШЛЯХ ДО ПАРАДИГМИ**

Пошук місця митного права в системі права відбувається паралельно із дискусією щодо форми й змісту останньої. У представленій статті наголошено на неприпустимості категоричних суджень за умов, коли не напрацьовано цілісної концепції родового поняття — система права. Висловлено припущення щодо формування ближчим часом парадигми митного права як сукупності фундаментальних правових знань, що дозволить вирішувати питання удосконалення митного законодавства й відповідної правозастосовної практики.

**Ключові слова:** система права, митне право, предмет, метод, комплексна галузь права, комплексна галузь законодавства, парадигма.

Поиск места таможенного права в системе права происходит параллельно с дискуссией относительно формы и содержания последней. В представленной статье отмечается недопустимость категорических суждений в условиях, когда не наработано целостной концепции родового понятия - система права. Высказано предположение о формировании ближайшее время парадигмы таможенного права как совокупности фундаментальных правовых знаний, что позволит решать вопросы совершенствования таможенного законодательства и соответствующей правоприменительной практики.

**Ключевые слова:** система права, таможенное право, предмет, метод, комплексная отрасль права, комплексная отрасль законодательства, парадигма.

Find the customs law in the law occurs in parallel with the discussion on the form and content of the latter. In

the present article emphasized the inadmissibility of categorical judgments in circumstances where not drafted holistic concept of generic concept - a system of law. It was suggested to form soon paradigm customs law as a set of basic legal knowledge that will decide the improvement of customs legislation and the relevant law enforcement practices.

**Key words:** Law, Customs Law, object, method, complex area of law, complex area of law, paradigm.

**Постановка проблеми.** Розподіл правових норм за певною системою полегшує їх вивчення, теоретичне осмислення, визначення ефективності їх впливу на ті чи інші суспільні відносини і допомагає науково визначити шляхи вдосконалення права з метою ефективного регулювання суспільних відносин; системне розташування правових норм сприяє правозастосуванню, вдосконаленню законодавчої техніки [16, с. 2].

Дослідження системи права є одним із основних напрямків наукового пошуку вчених-юристів. Разом із тим, зусилля дослідників, як слушно зауважує Волкогон Т.О., зосереджені переважно на питаннях виявлення критеріїв елементарної диференціації системи права, що пояснюється тим, що для юридичної громади пріоритетним є конкретна галузева проблематика, а не фундаментальні теоретичні проблеми [4, с. 4]. Утім, саме наука держави та права має формувати теоретичне підґрунтя подальшого вивчення механізму становлення й оновлення системи права за тих чи інших умов соціального, економічного, політичного характеру. Його основою мав би стати і відповідний термінологічний апарат, і напрацювання в царині теорії правовідносин, принципів права, логічно-структурних взаємозв'язків елементів механізму правового регулювання тощо. У цьому питанні, як і у тому, що винесене як заголовок цієї наукової статті, як видається, і мала би виявити себе «інструментальна» роль теорії права, «...оскільки зв'язок між теорією та галузевими юридичними науками характеризується взаємністю: перша формулює положення і висновки, які є основою для вирішення спеціальних питань галузевими науками, а останні дають загальній теорії фактичний матеріал для теоретичних узагальнень» [5, с. 3-4].

За умов перманентної дискусії щодо інтеграційних і диференційних ознак системи права, його співвідношення із системою законодавства, відсутності єдиного підходу до формулювання критеріїв виокремлення галузей права та ін., полеміка щодо місця митного права в системі права все одно має відбуватися, проте аргументовано, виважено, на ґрунті різноманітного емпіричного матеріалу, з урахуванням подекуди діаметрально протилежних точок зору.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Розгалуження національного законодавства активізує процес обґрунтування виникнення нових правових утворень. Не є винятком і митне право, ролі й місцю якого в системі права присвячено низку наукових публікацій та навчально-методичний праць. Заслужовує на увагу той факт, що чи не вперше за кілька останніх років на сторінках фахових юридичних часописів започатковано дискусію щодо «системно-правового» статусу митного права.

**Формулювання цілей статті.** Відчутною є нагальна потреба у розширенні меж дискусії щодо місця митного права в системі права за рахунок залучення фахівців з теорії права, використанні її учасниками інструментарію, напрацьованого у рамках загально правової науки, уведенні в якості аргументів сентенцій дисертаційних робіт, присвячених системі права як такої та її структурно-логічній будові.

**Виклад основного матеріалу.** Будь-яка спроба визначити місце того чи іншого правового утворення в системі права приречена на неуспіх, якщо її автор робитиме це безсистемно (даруйте за тавтологію). Узагальнюючим терміном «правове утворення» оперує Головіна Г.О. у своєму дослідженні критеріїв виокремлення самостійних галузей права в системі права. Ним вона позначає будь-яку групу норм права, яким властиві єдність і системність, ідеться чи то про підінститут, інститут, підгалузь чи галузь права» [5, с. 11]. Останні є елементами системи права і аж ніяк не правової системи, - у правовій системі дійсно право (аж ніяк не галузь права) виокремлюють як особливе інституційне утворення [1, с. 86-91].

Існує безліч визначень понять системи права, як у навчальній літературі [23], так і у суто науковій [7, с. 49]. Наявність широких за своїм змістом термінів на його позначення важливо усвідомлювати через те, що «...лише виходячи з праворозуміння можна вивчати побудову системи права, співвідношення між системою права і сукупністю галузей права, що дозволяє забезпечити практичне функціонування права, максимальну ефективність впливу права на суспільство і державу» [16, с. 5].

Варто сказати, що міркування на тему митного права в системі права варто було би розпочати із констатації очевидного: сама по собі **система права не є «застиглою» в часі** й перебуває у постійному розвитку. Про це свідчить, зокрема, обрання одним із дослідників як об'єкту дисертаційної роботи «процес оновлення системи права», а як предмету – «теоретичні уявлення про тенденції функціонування й розвитку системи права в умовах суспільства, що оновлюється» [4, с. 4]. Напевне, саме цей факт спонукав Курдюк Г.П. до обґрунтування структурної перебудови усього правового масиву на засадах не диференціації, а об'єднання галузей права у нові правові утворення, які пропонувано іменувати «типами (блоками) галузей права» [14, с. 19], типологізації галузей права, наприклад, за методикою і особливостями організації предмету правового регулювання на інтегруючі, комплексні, предметні галузі права, а за способом утворення на профілюючі (базові, основні), комплексні, спеціальні галузі права [14, с. 19].

Слушно зазначає Волкогон Т.О. «Динамічне оновлення нормативних правових актів виявляє тенденцію безперервної модифікації всієї системи права. Саме тому чітко виявлення критеріїв елементної диференціації системи права і систематизація права в цілому - це своєрідне очищення від усього застарілого і недіючого. Така діяльність багато в чому обумовлена необхідністю забезпечення функціонування системи права в умовах постійного оновлення нормативного правового матеріалу, бо зростання кількості нормативних актів може призвести до втрати його системних властивостей ...» [4, с. 18]. І далі, авторка як один із напрямів оновлення системи права називає «зростання значення правового регулювання, що тягне за собою утворення комплексних структурних об'єднань юридичних норм» [4, с. 20].

Тож процес виявлення **критеріїв поділу системи права** на елементи дотепер не завершено – пропонуються різні підходи, одним із яких є системний. Згідно із ним Головіна Г.О. формулює так званий «критерій дивергенції системних зв'язків (розходження, розмежування системних зв'язків всередині «материнської» галузі права, у результаті чого норми «дочірньої» галузі права відособлюються у самостійну галузь)» [5, с. 30].

Безпосередньо із питанням структурування системи права пов'язана проб-

лема співвідношення системи права й системи законодавства (самого лише з'ясування правової природи суспільних відносин, які становлять предмет галузевого регулювання, недостатньо).

Риженко Ю.М. з цього приводу пише так: «При вирішенні цього питання необхідно зазначити, що система права і система законодавства пов'язані й завжди будуть якщо не дублювати одна одну, однак багато в чому співпадати, тому, що вони покликані регулювати суспільні відносини, і завжди будуть відображати структуру. Змінюються суспільні відносини – змінюється система права й система законодавства. Іноді система права випереджає систему законодавства, тобто більш оперативно реагує на зміни суспільних відносин, іноді система законодавства випереджає систему права» [21, с. 86].

Разом із тим, на думку Попондопуло В.Ф., «дослідження питань системи права і системи законодавства необхідно проводити не стільки з точки зору технічної угруповання норм права і нормативних актів, що саме по собі теж важливо, а з найширших позицій – з визначення природи різних типів соціальної діяльності та опосередковуючи їх відносин, встановлення внутрішніх (визначальних) і зовнішніх (визначуваних) правових форм, які опосередковують ці відносини, виявлення відповідних систем (систем внутрішніх і зовнішніх правових форм)» [20, с. 78].

Найбільш категоричним, менше з тим доволі логічним у своїх міркуваннях, був Красавчиков О.О., коли у середині 70-х років минулого століття справедливо вказав на те, що вперше міркування про диференціацію системи права на дві категорії – основні та комплексні – були висловлені відносно суспільно-історичних типів страхування Райхером В.К. у 1947 р., а також зазначив: «...нормотворчі органи цілком зв'язані системою наявних суспільних відносин, юридично відображеної в системі права. Форма права не може бути відірвана від свого змісту (права), а тому і галузева диференціація законодавства об'єктивно не може бути іншою, ніж система самого права – галузей законодавства рівно стільки, скільки галузей права. В іншому випадку форма перестане бути формою свого змісту і, відповідно, перетвориться або в беззмістовну оболонку («юридичний міраж»), або, відірвавшись від «свого» змісту, стане обслуговувати якісно інший («чужий») зміст, за яким і слід судити про галузеву приналежність даної «суперечливої» форми. Саме через це і **не існує не лише «комплексних галузей» права, але й «комплексних галузей» законодавства**» [13, с. 68-69].

Наводимо таку розлогу цитату з тим, щоби не дати підстав закидати авторам цієї статті зумисне ігнорування цілого масиву серйозних напрацювань авторитетних учених-правників, точка зору яких не співпадає із нашою.

Водночас, ми свідомі того, що якщо брати до уваги логіку знаного радянського вченого-цивіліста, то слідом за визнанням факту існування комплексних галузей законодавства з необхідністю варто сприйняти й інше, а саме факт існування комплексних галузей права. Адже «комплексні утворення зачіпають не лише форму права – законодавство, також і його зміст – правові норми» [3, с. 13]. До слова, учений все ж зауважує на існуванні так званих «функціональних нормативних масивів, окремим частинам яких (в силу мозаїчності предмету регулювання) властиві різні методи правової регламентації» [13, с. 70].

З погляду на вищенаведене запитаймо самі себе, а чи достатнім для відповіді на питання «митне право в системі права» є **лишень з'ясування природи**

**суспільних відносин**, які складаються у процесі або з приводу переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон? Питання справді риторичне, бо, якщо ставити собі за мету більш глибокого осмислити проблематику системно-правового характеру, то неможливо оминати увагою, передусім, монографічні дослідження знаних вчених-юристів, теоретиків права. А вже потому слід одержану в такий спосіб модель системи права аналізувати із середини.

Так би мовити, придатним емпіричним матеріалом при цьому можуть стати й локальні предметні розробки, на кшталт тієї, що була здійснена Громовою О.В., яка, наприклад, пояснює комплексність окремих груп суспільних відносин: «...комплексна галузь містить у собі предметне ядро, тобто такі суспільні відносини, які, хоча і регулюються нормами основних (первинних) галузей права, але не належать однозначно первинним галузям, а мають консолідуюче підґрунтя предметної властивості...тобто такі суспільні відносини мають подвійну природу, і саме це визначає можливість «подвоєння» правової структури, їх регулюючої» [6, с. 36].

Ретельному вивченню підлягає науковий доробок, який можливо й непрямо, але стосується питання пошуку місця митного права в системі права. Для прикладу, дисертаційне дослідження Ківалова С.В. [11, с. 41-42] спеціально не було присвячене статусу митного права як системно-правового явища. Проте на розсуд наукової громадськості виносилися ідеї щодо комплексних нормативно-правових актів («...з удосконаленням законодавства, обумовленим потребами розвитку економічних, а також соціально-політичних та інших відносин, видаються комплексні акти, що зачіпають цілі сфери соціального життя або їх окремі сегменти» [11, с. 42]); появи самостійної комплексної галузі права — митного права («...у структурі права України з'явилася й оформилася самостійна комплексна галузь права — митне право України» [11, с. 53]); означення митного права України як такого («...митне право України — це система норм, виражених у законах, інших таких, що визнаються державою джерелах, і є загальнообов'язковим нормативно-державним критерієм правомірно-дозволеного (а також забороненої і належної) поведінки, у процесі або з приводу переміщення товарів, валюти, валютних цінностей і транспортних засобів через митний кордон України» [11, с. 53]).

У роки незалежності, а саме 2003 року вийшло друком **комплексне монографічне дослідження** Настюка В.Я. Попри те, що предметом вивчення стали норми митного права (як стверджує Байтін М.Й., норми права виступають як об'єднуючий систематизуючий елемент, фактор, що генералізує правову систему, вихідною фундаментальною категорією теорії держави та права й усієї правової науки [2, с. 174]), автор висловлює думку щодо митного права як «комплексної галузі публічного права» [17, с. 7], хоча й визнає факт недостатньої розробленості проблеми правового митного регулювання. Трьома роками раніше російський автор Зрячкін О.М. доводить у своїй дисертаційній роботі тезу про те, що митне право є комплексною галуззю права [9].

Беручи до уваги те, що як на вітчизняних теренах, так і за кордоном дотепер не сформовано **єдиної точки зору** щодо поняття митного права та його місця в системі права, є сенс аналізувати й навчально-методичні джерела. Так, Жагоров С.В. зазначає, що Митний кодекс Республіки Білорусь «...інтегрує безліч правових норм різної правової приналежності, що регулюють різні види

митних відносин, в єдину функціонально взаємопов'язану, юридично взаємообумовлену і логічно узгоджену ванну систему норм митного права, ...виступає у якості найважливішого чинника, що обумовлює виділення митного права в самостійну галузь у права.... Саме в силу цього правові норми різної правогалузевої приналежності будучи включеними в зазначений Кодекс, назавжди залишаються в митному праві та в своїй сукупності утворюють особливу юридичну спільність — митне право як комплексну галузь. Той факт, що деякі норми Митного кодексу одночасно є складовими інших галузей права не заперечує висновку про їх незмінну приналежність до митного права. Норми з «подвійним громадянством» з того ж предмета, по тим таки способам впливу входять у інші галузі і одночасно, а не вдруге функціонально об'єднуються в системі митного права. Отже, митне право — не вторинне утворення в системі права, а таке ж первинне комплексне правогалузеве утворення, як і базове...» [24, с. 4-5].

Між іншим і вітчизняні правники **визнають міжгалузевий характер Митного кодексу України**, коли з аналізу основних його положень його роблять цілком логічний висновок, що даний кодифікований акт містить в собі норми інших галузей права.

Щодо навчальної митно-правової літератури, то вона не може бути однаково якісною, навіть якщо рекомендована профільним міністерством. Трапляється, що під назвою «Митне право» скомпоновано матеріал, що або в неповному обсязі розкриває смисл цього терміну, або викладається він із відвертими помилками, посиланням на нечинні нормативно-правові акти тощо. Варто визнати, що багатомірність митних правовідносин до певної міри звужує спеціалізацію дослідників, а тому **підручник з митного права академічного рівня** на теперішній час може бути підготовлений лише авторським колективом, який з огляду на сучасні реалії працює в різних навчальних закладах.

Його учасники, поза всяким сумнівом, муситимуть узяти на озброєння доробок теоретиків права, які, зокрема, схильні поділяти **галузі права на** (1) фундаментальні (профілюючі), (2) спеціальні, (3) комплексні [26, с. 252-253]; (1) профілюючі (фундаментальні), (2) інші основні, (3) комплексні галузі права [1, с. 247-259].

Чи є місце митному праву у котрійсь із перерахованих груп галузей права? Однією із останніх спроб дати відповідь на це питання стала робота Оніщика Ю. «Проблеми митного законодавства» [18, с. 274-278]. Дослідивши предмет і об'єкт митних правовідносин, метод їх регулювання, автор дійшов висновку, що митне право є нічим іншим як комплексною галуззю права. Зупинімося на цій роботі, а також статті під назвою «Митне право чи митне законодавство: аргументація та констатація» детальніше, адже вони слугують приводом замислитися: чим дійсно є митне право в системі права, якими способами слід пізнавати відповідну правову матерію, чи є перспектива формування з часом парадигми митного права?

Одразу привертають до себе увагу кілька безапеляційних висновків, зроблених Оніщиком Ю.: «...**предмет і метод правового регулювання митних відносин різний**» [18, с. 276]. Що ж правило за підставу для такого твердження? Невже сентенція на кшталт відмінності у юридичній природі митних правовідносин, предмет яких становлять відносини (!?) адміністративного, фінансового, цивільного, кримінального, кримінально-процесуального та міжнародного характеру. Чи, можливо, констатація того факту, що «митним правовідносинам властиві обидва (прим. — імперативний і диспозитивний) методи правового регулювання, оскільки ці відносини

врегулюються нормами таких галузей права, як адміністративне, фінансове, цивільне та ін.»? Але ж у першому випадку відбувається невинуватене розширення предмету митного права за рахунок відносин, що виникають у зв'язку із притягненням особи до кримінальної відповідальності, а також міжнародного митного співробітництва, у другому — за фінансовим правом визнається статус галузі права, без будь-якого раціонального на те пояснення.

Інший, не менш категоричний висновок звучить таким чином: «...**відсутність взаємозв'язку між предметом і методом** правового регулювання у митних відносинах (різномірний характер) вказує на те, що про існування такої галузі права, як митне, не може бути мови» [18, с. 277]. Але ж заперечення, на нашу думку безпідставне, однієї з ознак галузі права ще не дає підстав для заперечення факту її існування. Навпаки, спонукає до глибшого пізнання і системи сучасного права, і митного права як її важливого елемента, і його предмету та методу правового регулювання.

Зауважмо, що неприпустимим є ототожнення предмету митного регулювання й предмету митних правовідносин, а також об'єкту і предмету митних правовідносин. **Об'єктом митного правовідношення** є порядок, що складається у зв'язку із переміщенням через митний кордон товарів і транспортних засобів. Це правовідношення у принципі не може бути безпредметним. За предмет у даному виді суспільних відносин правлять товари й транспортні засоби.

Дещо іншу позицію обстоює Золіна О.А. [8, с. 4]: вона обґрунтовує висновок про те, що **об'єктом митного правовідношення** є дії, поведінка осіб у митній сфері, яке здатне задовольняти потреби учасників як безпосередньо (наприклад, різноманітні послуги з митного оформлення, перевезення та зберігання товарів і транспортних засобів тощо), так і шляхом впливу на матеріальні блага. Під безпосереднім об'єктом (предметом) митних правовідносин майнового характеру авторка пропонує розуміти такі матеріальні блага, як товари і транспортні засоби, що безпосередньо переміщуються через митний кордон.

Щодо методів правового регулювання митних відносин варто наголосити на наступному. Класифікація їх звісно не вичерпується лише імперативним і диспозитивним методами. Власне, від подібної примітивізації у правових дослідженнях застерігає Лук'янець Д.М. й акцентує увагу на тому, що «...метод правового регулювання є категорією набагато змістовнішою на відміну від ... вузьконормативного підходу. Норма права є лише інструментом правового регулювання, але способів користування цим інструментом може бути досить багато» [15, с. 3-6].

Своєю чергою Шаповалов О.О. слушно акцентує увагу на тому, що «...кожна галузь права має свій метод правового регулювання, який характеризується *сукупністю способів правового впливу* на суспільні відносини» й виділяє наступні способи правового регулювання: а) у залежності від характеру припису (дозвіл, припис, заборона, заохочення; рекомендація), б) у залежності від характеру способів правового регулювання (імперативний спосіб, диспозитивний спосіб, факультативний спосіб, колізійний спосіб), в) залежно від обсягу (загальні та конкретні) [28, с. 17]. Подібний підхід до розуміння методу правового регулювання дозволив досліднику стверджувати про існування в системі права комплексних галузей, що «...з'єднують різномірні правові інститути з профільюючих і спеціальних галузей (морське, підприємницьке право та ін.)», а також заявити, що «...так звані комп-

лексні галузі права не мають свого предмета і методу правового регулювання...предмет правового регулювання комплексних галузей права утворюється з сукупності суспільних відносин, що входять у предмет правового регулювання різних галузей права» [28, с. 17]. Оригінальним є те, що автор дисертаційної роботи наважується дати вичерпний перелік із тринадцяти галузей права, що, на його думку, остаточно сформувалися й мають власний предмет і метод правового регулювання.

Наявність взаємозв'язку між предметом і методом правового регулювання визначають як одну із ознак *самостійної галузі права*. Але навіть при цьому «...для уособлення галузі недостатньо користуватися критерієм єдності предмета і методу правового регулювання. Цей критерій, який добре спрацьовує у сфері цивільного і кримінального права, не може штучно застосовуватися при характеристиці усіх галузей права. Особливо це стосується нових галузей права – космічного, екологічного, інформаційного та ін., де врахування їх правових режимів має особливе значення» [26, с. 252]. Тому **взаємозв'язок між предметом і методом правового регулювання** у митних відносинах або його відсутність потребують додаткового вивчення. Поспішний висновок щодо останньої обставини не може, на нашу думку вказувати на те, що про існування такої галузі права як митне не може бути мови.

Прихильники класичної теорії системи права категорично відкидають можливість міжгалузевих **комплексних правових і нормативно-правових утворень**. Але чи є такий підхід продуктивним, чи відображає він наявні функціональні зв'язки між елементами системи права? На наш погляд, відповідь має бути негативною з наступних міркувань.

**Категоричність твердження** Кірімової О.А., яка підкреслює що комплексних галузей права не існує, що при зведенні норм різних галузей права в межі єдиного нормативно-правового акта з метою найбільш повного і різнобічного регулювання конкретної сфери суспільних відносин не відбувається механічної трансформації, злиття різних видів суспільних відносин у новий вигляд і різних методів регулювання цих відносин у новий, специфічний метод правового регулювання, подібна до тієї, з якою знані у науковому світі вчені-юристи у 80-х роках минулого століття заявляли: галузей як таких у праві немає. Ця ідея знайшла своє продовження у розподілі права лише на дві галузі, які характеризуються своїми предметами і методами регулювання, а саме публічне і приватне. Решта – «...підрозділи не права, а його зовнішньої форми, тобто нормативних актів (законодавства), яке сполучає у собі норми приватного і публічного права з метою регулювання реальних суспільних відносин, що виникають у певних сферах суспільства: економіці, управлінні, праці, страхуванні і таке інше» [20, с. 84].

Кірімова О.А., безумовно, має право на власну точку зору, висловлену нею у навчальному посібнику. Вона не єдина у своєму переконанні. У своєму науковому дослідженні Петров Д.Є. висловлюється таким чином: «іменування міжгалузевих правових утворень комплексними галузями права є термінологічним непорозумінням», й нагадує, що з кінця 1950-х рр. для подібних правових утворень вироблений термін «міжгалузевий (комплексний) правовий інститут» [19, с. 5]. На наступній сторінці дисертаційної роботи Петров Д.Є. стверджує, що такі інститути є інтегрованими, вторинними утвореннями і як такі не можуть бути віднесені до жодної з галузей права (дослідник виходить з того, що первин-



ним елементом галузі права, як і системи права загалом, є юридична норма, а не правовий інститут, унаслідок чого правова норма, що має належність до однієї галузі права, не може входити в іншу у складі правового інституту) [19, с. 12].

Проте, Кірімовій О.А. опонує, наприклад, її співвітчизниця Сімаєва Є.П.: «Правильно кваліфікувати **предмет** правової галузі необхідно з урахуванням визначення специфіки об'єкта суспільних відносин. Суспільні відносини виникають або з приводу приватних інтересів, або з приводу публічних. Якщо ж у правовідношенні зачіпаються обидва види інтересів, то такий структурний **елемент системи права можна віднести до комплексного**» [22, с. 117-118]. Більше того, авторка дефінює поняття «комплексна галузь права» як таке, що об'єктивно виступає як елемент системи права, який являє собою сукупність правових норм, покликаних регулювати як публічно-правові, так і приватно-правові відносини, що неможливо регламентувати однією галуззю права [22, с. 118]. Важко щось заперечити проти подібного підходу до означення поняття.

Так само не можна не відзначити, що Кірімова О.А. сама собі суперечить, коли зазначає, що при аналізі норм права, що складають **так звані «комплексні галузі права»**, відбувається виділення норм основних галузей, які, як правило, представляють із себе субінститути відповідних інститутів основних галузей права з урахуванням специфіки сфери діяльності, опосередкованого нормами цих галузей [12, с. 37]. Тобто комплексні галузі права все ж існують як такі? Сам по собі висновок щодо тієї чи іншої структури системи права ще не свідчить про остаточне розв'язання цієї проблеми, а лише здатний дати імпульс для наукової дискусії. Маємо безліч прикладів того, як авторські концепції вчених-юристів критикувалися і небезпідставно, самі автори з плином часу змінювали свою точку зору на те чи інше державно-правове явище.

Якщо продовжити думку відносно інститутів права, то незаперечною є теза, висловлена Зрячкіним О.М. **відносно комплексності як ознаки окремих правових інститутів, без яких важко уявити митне право**: «У митному праві є низка інститутів, які не можуть бути віднесені до тієї чи іншої галузі права. Так, інститут митного брокерства і митного складування належать до цивільного права, інститут митних платежів до податкового [10, с. 17].

Не визнаючи існування комплексних галузей права, прихильники цієї точки зору, тим не менш, не заперечують існування **комплексних галузей законодавства**, які, на їхню думку, на відміну від галузей права, регулюють не вид, а сферу суспільних відносин. Одрозуміти, як бачимо, є ризик «сплутати» *право і законодавство, систему права й систему законодавства*. А якщо все ж такі їх розмежовувати, то сам по собі напрошується висновок: інформаційні, банківські, екологічні, муніципальні відносини регулюються комплексними галузями законодавства, але про відповідні комплексні галузі права не може йти мови? За такою логікою не мають права на існування екологічне право, підприємницьке право, право соціального забезпечення та інші.

Куди послідовнішими у своїх висновках є Фаткуллін Ф.Н. та Фаткуллін Ф.Ф.: «У будь-якій галузі права (!) в принципі не відмовлено у прописці нормам якого завгодно виду, структури і тому подібне» [25, с. 177]. До слова, учені-теоретики права є прихильниками галузевої (без означення «комплексна») диференціації системи права й митне право кваліфікують як таку, що останнім часом з'явилася як галузь права [25, с. 180].

І все ж диференціація чи інтеграція? Ідея структурування системи права за функціями права, висловлена Лук'янцем Д.М., представляє неабиякий інтерес, бо покликана слугувати розв'язанню традиційної проблеми юридичної науки. Автор пропонує виділити три генетичних рівня системи права, а саме системоутворюючий, методоутворюючий і предметний. І потому вже структурувати систему права. При цьому цілком справедливо зазначається, що «...повної та абсолютної автономії жодної галузі права бути не може. **Право — це єдина нерозривна матерія.** Безумовно, воно має певні більш яскраво виражені компоненти, але, в той же час, вони не можуть бути відокремлені від усїєї матерії. Більш того, в описаній структурі системи права кожна норма, за допомогою якої реалізується регулятивна динамічна функція права, буде мати *подвійну галузеву належність* (курсив наш): до методоутворюючої галузі та предметній галузі» [15, с. 5].

Ніби розвиває думку вказаного вище автора Волкогон Т.О.: «... найбільш цілісним, несуперечливим і таким, що не дублює є законодавство, складене на основі **диференціації галузей права.** І навпаки, **комплексне законодавство** характеризується меншим ступенем інтеграції, має більше суперечностей, неодмінно пов'язане з дублюванням одного і того ж самого галузевого нормативного матеріалу ... тому один із шляхів усунення зайвої множинності нормативних актів полягає у можливому наближенні системи законодавства до системи права, у виділенні в межах комплексних галузей законодавства груп одногалузевих актів і зведенні їх в єдині акти, які можна було би ввести в рамки галузевого законодавства, об'єднати в більші акти. Зближення структур законодавства і права - один із шляхів вдосконалення законодавства» [4, с. 16].

У перебігу дискусії щодо місця митного права в системі права недоречним є апелювання до **Переліку наукових спеціальностей**, за якими проводяться захист дисертацій. Так, у ньому відсутнє митне право. Натомість там є інформаційне право, статус якого як галузі права піддається цілком обґрунтованій критиці! Ба навіть є точка зору, відповідно до якої визначальною має бути так звана «теорія гіперсистем права», що пояснює статус інформаційного права (як і інформаційного законодавства) як «міжгалузевий комплексний інститут у загальній системі національного та міжнародного права» [29, с. 169].

Недопущення у майбутньому наведених нижче вад змістовного й стилістичного характеру здатне істотно підвищити цінність наукового продукту Оніщика Ю. на тему вкрай непросту і тим більш відповідальну.

1. «Стаття присвячена науковому осмисленню *місця правового регулювання суспільних відносин у митній сфері в системі права* України». Правове регулювання в системі права? Структура системи права являє собою набір елементів, з поміж яких немає правового регулювання, бо воно є процесом, у результаті якого «народжуються» ці самі структурні елементи.

2. «...доцільно вести мову про *галузь митного законодавства, а не про митне право*». Якщо автор статті вважає, що норми різної галузевої належності у своїй сукупності становлять лише своєрідний інтегрований масив і в системі права не можуть бути виокремлені як цілісний компонент системи права, то варто було би твердити не про «галузь митного законодавства», а про «митне право як галузь законодавства». Адже з анотації до статті випливає, що дослідник визнає, що митне законодавство є неоднорідним за своїм змістом і має

свої, так би мовити, відгалуження...

3. «Зауважимо, що при ствердженні чи спростуванні певного наукового положення потрібно наводити *аргументи як ті, що здобуті вченими, так і ті, що закладені у чинному законодавстві України*». Цілком слушне й незаперечне зауваження; утім, і позиції вчених-юристів, і акти законодавства є результатом суб'єктивним, цілком і повністю залежним від того, хто і у який момент висловлює чи то аргументує свою точку зору, розробляє чи ухвалює законодавчий акт

4. «Фінансово-правові норми регулюють відносини, пов'язані з митними платежами, і ці відносини у деякій мірі є предметом фінансового права, а саме являють собою податкові відносини, норми яких регламентують процес фінансової діяльності у напрямку акумулювання доходів бюджетної системи». Прочитуймо ч. 1 ст. 5 Бюджетного кодексу України: «Бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів». *Щодо доходів вживається термін «бюджет»* (ст. 9 БК України), а не «бюджетна система».

5. «У зв'язку з цим, вважаємо, що у нас є всі підстави стверджувати, що суспільні відносини у митній сфері регулюються сукупністю правових норм різної галузевої належності (*потребують комплексного правового регулювання* нормами таких галузей права як адміністративне, фінансове, цивільне та міжнародне)». Автор фактично визнає потребу комплексного регулювання суспільних відносин у митній сфері. Але чи можна за таких обставин говорити про послідовність і логічність у аргументації своєї точки зору?

6. Про вибірковість у судженнях свідчить *включення фінансового права в один ряд із адміністративним, цивільним та міжнародним правом*. Адже залишається без відповіді питання іманентності фінансовому праву сформульованих тією таки Кірімовою Є.А. ознак галузі права: а) кожній окремій галузі притаманна своя функція, свій режим правового регулювання, б) одна і та сама норма не може одночасно регулювати два різні види суспільних відносин і містити два різних методи правового регулювання, й, зрештою, підсумку про те, що в) один і той самий припис не може бути одночасно включено у дві різні галузі права.

Із чим варто однозначно погодитися, так із тим, що митне право не може бути самостійною і водночас комплексною галуззю права.

**Висновок.** Полеміка з приводу системно-правового статусу митного права може й повинна тривати й надалі. Зокрема, осмисленню підлягає питання віднесення митного права до публічного або до приватного. А можливо й питання так ставити не варто, бо існує позиція щодо того, що, попри включення до публічного і приватного права різних галузей права, «...у галузях приватного права, разом з переважанням приватноправових норм, є і публічно-правові норми, і навпаки» [16, с. 9], «поділ права на приватне і публічне є одним із «зрізів» системного розуміння права...однак потрактування (їх) як відособлених структурних підрозділів, що перебувають над галузями, не є доцільним...мову необхідно вести про поєднання приватноправових і публічно-правових засад у структуризації системи права...цей принцип і визначає єдність усієї системи» [27, с. 5].

Перспективним є й такий напрям дослідження місця **митного права** в системі права як установлення відповідності масиву митно-правових норм критеріям (як традиційним, так і новітнім) віднесення його до окремої галузі права, що на переконання авторів є лише питанням часу.

## ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев С.С. Общая теория права. — М., 1981. — Т.1. — 360 с.
2. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков. — Саратов: СГАП, 2001. — 416 с.
3. Божко С.В. Комплексные отрасли в системе права // Правовая система республики Беларусь: состояние, проблемы и перспективы развития: Материалы III межвуз. студ. науч. конф. 24 апр. 2003 г., Гродно / Отв. ред. О.Н. Толочко — Гродно: ГрГУ, 2003. — (С. 13-14) — 190 с.
4. Волкогон Т.А. (Татьяна Александровна). Система права в условиях обновляющегося общества: автореф. дис. к.ю.н.: 12.00.01 — Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве. — Красноярск, 2006. — 22 с.
5. Головина А.А. (Анна Александровна) Критерии образования самостоятельных отраслей в системе российского права: автореф. дис. к.ю.н.: 12.00.01 — Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве. — М., 2012. — 34 с.
6. Громова О.В. К вопросу о формировании комплексных отраслей права // Актуальные проблемы гражданского законодательства. — Тамбов: Изд-во Першина Р.В., 2007. — С. 32 — 36.
7. Заморська Л.І. Загальнонаукова концепція категорії «система права» // Держава і право. — 2010. — № 47. — С. 46-50.
8. Золина О.В. Объект таможенного правоотношения: финансово-правовой аспект: дис. к.ю.н.: 12.00.14. — Саратов, 2005. — 196 с.
9. Зрячкин Алексей Михайлович. Таможенное право в системе российского права: дис. к. ю. н.: 12.00.02. — Саратов, 2000. — 176 с.
10. Зрячкин А.М. (Алексей Михайлович). Таможенное право в системе российского права: автореферат дис. к.ю.н.: 12.00.02 — Конституционное право; государственное управление; административное право; муниципальное право. — Саратов, 2000. — 25 с.
11. Кивалов С.В. Таможенная политика и таможенное право в Украине. — Одесса: Юрлит., 2006. — 360 с.
12. Киримова Е.А. Правовой институт: понятие и виды. Учебное пособие. / Под ред. И.Н. Сенякина. — Саратов: СГАП, 2000. — 55 с.
13. Красавчиков О.А. Система права и система законодательства: гражданско-правовой аспект // Правоведение. — 1975. — № 2. — С. 62 — 71.
14. Курдюк Г.П. (Галина Петровна). Отрасль права как элемент системы права: Теоретико-правовое исследование: автореф. дис. к.ю.н.: 12.00.01. — Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве. — Краснодар, 2004. — 27 с.
15. Лук'янець Д.М. Про структуру системи права // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 12. — С. 3-6.
16. Макеева Е.М. (Елизавета Михайловна). Система права Российской Федерации: вопросы теории и практики: автореф. дис. к.ю.н.: 12.00.01 — Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве. — М., 2006. — 23 с.
17. Настюк В.Я. Нормы митного права: теорія і практика застосування: Монографія. — Х.: Факт, 2003. — 215 с.
18. Оніщик Ю. Проблеми митного законодавства // Право України. — 2011. — №9. — С. 274-278.
19. Петров Д.Е. (Дмитрий Евгеньевич). Отрасль права: автореф. дис. к.ю.н. 12.00.01. — Саратов, 2001. — 30 с.
20. Попондопуло В.Ф. Система общественных отношений и их правовые формы: к вопросу о системе права // Правоведение. — 2002. — № 4 (243). — С. 78 — 101.
21. Риженко Ю.М. Деякі аспекти розвитку системи права та системи законодавства // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 1. — С.84 — 87.
22. Симаева Е.П. К вопросу о формировании комплексной отрасли права в системе права России и Канады // Власть. — 2010. — № 7. — С. 115 — 118.

23. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2006. – 656 с.
24. Таможенное право: Краткий курс лекций / С.В. Жагоров – Гомель: БТЭУ, 2004. – 93 с.
25. Фаткуллин Ф.Н., Фаткуллин Ф.Ф. Проблемы теории государства и права: Учеб. пособ. – Казань: КЮИ МВД России, 2003. – 351 с.
26. Цвік М.В, Петришин О.В. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. вищ. навч. закл. – Х.: Право, 2009. – 572 с.
27. Черенкова Е.Э. (Елена Эдуардовна). Система права и система законодательства Российской Федерации: понятие и соотношение: автореф. дис. к.ю.н. 12.00.01. – М., 2005. – 25 с.
28. Шаповалов А.А. (Алексей Александрович). Отрасль современного российского права: вопросы теории: автореф. дис. к.ю.н.: 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве. – Белгород, 2011. – 21 с.
29. Швец М.Я., Гавловський В.Д., Гуцалюк М.В., Цимбапюк В.С. Основи інформаційного права та концепція формування системи інформаційного законодавства України // Наукові записки НаУКМА. – 2001. Т. 19: Спеціальний випуск: у 2-х частинах. – Ч. 1. – 2001. – С. 168-172.

УДК 342.951:351.713

**І.О. Федотова**, к.ю.н., доцент, доцент  
кафедри правознавства Феодосійської  
фінансово-економічної академії

## РОЛЬ І МІСЦЕ МИТНОГО ПРАВА У СИСТЕМІ ПРАВА УКРАЇНИ

Стаття присвячена питанням характеристики митного права України, його місцю у системі права України. Проаналізовані загальнотеоретичні питання визначення галузі права у системі права. Автор аргументовано доводить думку про те що митне право є самостійною галуззю права з власним предметом правового регулювання. Визначаються особливості митного права як регулятора суспільних відносин, що виникають у зв'язку з переміщенням товарів, предметів, транспортних засобів через митний кордон на сучасному етапі розвитку України.

**Ключові слова:** система права, галузь права, предмет, метод, митне право, митні правовідносини.

Стаття посвящена вопросам характеристики таможенного права Украины, его месту в системе права Украины. Проанализированы общетеоретические вопросы определения отрасли права в правовой системе. Автор аргументировано доводит мысль о том, что таможенное право является самостоятельной отраслью права как собственным предметом правового регулирования. Определяются особенности таможенного права как регулятора общественных отношений, возникающих в связи с перемещением товаров, предметов, транспортных средств через таможенную границу на современном этапе развития Украины.

**Ключевые слова:** система права, отрасль права, предмет, метод, таможенное право таможенные правоотношения.

The article deals with the characteristics of the customs law of Ukraine, its place in the system of law in Ukraine. Analyzed the theoretical questions determine branch of law in the legal system. By reasoned arguments the idea that customs law is a separate branch of law with its own subject of legal regulation. Defined features of customs law as a regulator of social relations arising in connection with the movement of goods, items and vehicles across the customs border of the present stage of development of Ukraine.

**Key words:** Law, branch of law, subject, method, customs relation.